

УДК 343.985

Т.О. Лускатова, ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

О.В. Лускатов, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МОТИВИ ДІЙ ОСОБИ У СКЛАДІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто позиції науковців щодо наявності мотивів дій злочинця як елемента у складі криміналістичної характеристики певних видів злочинів. Визначено умови, за яких така наявність може бути визнана доцільною.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елемент структури, мотиви дій злочинця, множина видів мотивів.

Рассмотрены точки зрения ученых относительно наличия мотивов действий преступника как элемента в составе криминалистической характеристики некоторых видов преступлений. Определены условия, при которых такое наличие может быть признано целесообразным.

Considered positions of scholars on the presence of motives for the offender as elements in criminological characteristics of certain types of crimes; the conditions under which such a presence could be considered appropriate.

Визначення складу криміналістичної характеристики злочинів певного виду дозволяє впорядкувати ті її елементи, котрі дослідники наповнюють сукупністю даних про встановлене ними розмаїття ознак, важливих для розслідування цих злочинів. Акумуляована в такому вигляді інформація сприяє висуненню версій у межах розслідування злочинів. Ефективність такої діяльності може суттєво зростати завдяки виявленню зв'язків між цими ознаками. Тож спроможність криміналістичної характеристики виконувати покладені на неї функції залежить від її структури.

Одні вчені вважають, що перелік основних складових криміналістичної характеристики не є вичерпним, інші пропонують цей перелік як остаточно визначений, але з дещо ширшою системою елементів, допускаючи можливість коригування (збільшення чи зменшення) залежно від виду вчиненого діяння. Мотиви дій злочинця науковці здебільшого не відносять до числа найважливіших складових криміналістичної характеристики, але й не відкидають їх взагалі, тому питання щодо місця мотивів дій злочинця у зазначеній конструкції та умов, за яких це місце можна посісти, має певний ступінь актуальності.

Проблему внесення мотивів дій злочинця до складу криміналістичної характеристики досліджували О.Я. Баєв, О.В. Беспечний, О.Ю. Булулуков, В.Г. Дрозд, В.Ф. Єрмолович, В.П. Лавров, І.М. Лузгін, І.Ф. Пантелєєв, С.О. Сафронов, В.В. Тищенко, А.В. Шмонін, О.О. Ексархопуло, М.П. Яблоков та інші вчені.

Метою цієї статті є аналіз позицій науковців щодо наявності мотивів дій злочинця як елемента у складі криміналістичної характеристики окремих видів діянь і визначення умов, за яких така наявність може бути визнана доцільною.

Вчені визначають мотив (від лат. *movere* — надавати руху, штовхати) як психічне переживання, що спонукає людину та визначає вибір нею дій [9, с. 69]. Важливим є питання щодо того, наскільки він, будучи прихованою, внутрішньою характеристикою особистості, здатен проявлятися назовні та характеризувати її певні риси, що може бути використано в інтересах розслідування.

На думку В.О. Волинського, поведінкові, психологічні ознаки злочинця відображаються у вигляді не лише ідеальних, але й матеріальних слідів злочинів у матеріальній обстановці, що достовірно відображає ознаки та властивості особи, яка вчинила злочин [6, с. 183]. Мотив злочину доволі часто відображається у способі, що як зовнішній бік події виступає перед слідчим здебільшого на початку розслідування [5, с. 27]. Відповідні тим чи іншим мотивам діяння, їх характер, слідова картина, предмет посягання, особа жертви дозволяють, як вважає В.І. Алексейчук, висувати припущення про інтереси, потреби злочинця, які, у свою чергу, можуть бути пов'язані з його належністю до певної статевої, вікової, професійної групи тощо [1, с. 135]. В.С. Бурданова та В.М. Биков зазначають, що для висунення версій стосовно винної особи значний інтерес становлять зв'язки потерпілої особи за місцем проживання, що мали конфліктний характер, а отже, потрібно з'ясувати причини сварок, можливі мотиви вчинення злочину [4, с. 11]. Науковці не висловлюються щодо місця мотивів у складі криміналістичної характеристики злочинів, але вказують на низку пов'язаних з ними обставин діяння (слідів, способу, предмета посягання, особи злочинця тощо), які вчені зазвичай вносять як елементи до зазначеної наукової категорії. Зокрема, М.В. Салтевський, порівнявши позиції багатьох науковців щодо структури криміналістичної характеристики, встановив, що вони здебільшого описують предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення злочину в широкому розумінні, типову обстановку — «слідову картину» в широкій інтерпретації, а також особу злочинця [19, с. 419].

Зазначені думки вчених можуть опосередковано підтверджувати можливість внесення мотиву до складу криміналістичної характеристики злочинів, оскільки останню використовують для побудови версій під час розслідування, тому доцільно розглянути позиції науковців, що прямо висловлюються стосовно аналізованого питання.

На думку І.Ф. Пантелєєва, елементом криміналістичної характеристики злочинів слугують узагальнені дані щодо найбільш розповсюджених мотивів і цілей їх вчинення. Інформацію щодо них використовують для висунення версій стосовно суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, а також для організації цілеспрямованого пошуку злочинця [11, с. 466—467]. На думку А.В. Шмоніна, мотив у складі криміналістичної характеристики визначає вибір відповідного предмета посягання, способу впливу на нього [27, с. 185]. Стосовно мотивів поведінки злочинця як елемента зазначеної наукової категорії висловлювалися і В.В. Тищенко [26, с. 60], О.О. Ексархопуло [28, с. 269] та В.Ф. Єрмолович [8, с. 216—218].

Окремі вчені, зокрема М.П. Яблоков [13, с. 37—38], вказують на наявність мотивів злочину лише у складі криміналістичних характеристик окремих її видів. Цю думку поділяє і О.Н. Колісниченко, акцентуючи увагу на тому, що для розроблення зв'язку «мотив — злочинець» має бути вірогідна множина мотивів [24, с. 41].

Практичне значення криміналістичної характеристики злочину, як зазначає В.В. Тищенко, зумовлено тим, що під час розслідування певного злочину вона є базою для висунення слідчих версій про коло осіб, серед яких потрібно шукати винну особу, про особу злочинця як таку та інші обставини розслідуваного злочину (цілі, мотиви, способи, місце, час тощо) [26, с. 53]. На думку В.П. Бахіна, до складу криміналістичної характеристики як практичного інструменту розслідування, а не наукової категорії криміналістики мають належати лише ті елементи, що вирізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю [2, с. 184].

Отже, спираючись на зазначені вище позиції І.Ф. Пантелєєва, О.Н. Колісниченка та інших вчених, можна констатувати, що з огляду на службову функцію криміналістичної характеристики мотиви дій особи як елемент у її складі мають представляти собою узагальнені дані про різні види мотивації суб'єктів при вчиненні злочинів певного виду. У кримінальному законі описано низку діянь, де мотив априорі є більш зрозумілим і визначеним, наприклад, корисливим — у разі вчинення посягань проти власності, хуліганським — у разі порушення громадського порядку тощо. Тому, формуючи криміналістичні характеристики злочинів, під час вчинення яких у злочинців майже немає одночасно одного або кількох мотивів до дій (з доволі широкої низки потенційно можливих), вчені не мають змоги виявити кореляційні зв'язки між цим елементом криміналістичної характеристики (мотивами дій злочинця) та іншими її елементами.

Водночас результати досліджень науковцями різних видів злочинів проти здоров'я особи свідчать про наявність певного розмаїття мотивів їх учинення. При цьому більшість вчених із числа тих, котрі вирішували проблему формування структури криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень (або спричинення шкоди здоров'ю), внесли до неї мотиви злочину [14, с. 579; 22, с. 189—190; 23, с. 17; 21, с. 13; 3, с. 36; 7, с. 13].

З метою з'ясування питання щодо того, наскільки сукупність даних про різні мотиви вчинення зазначених видів злочинів у складі їх криміналістичних характеристик здатна сприяти встановленню злочинця, виконуючи розшукову функцію, доцільно проаналізувати відповідні позиції науковців.

На думку І.М. Лузгіна, мотивами спричинення тілесних ушкоджень є: хуліганський, з помсти, на ґрунті систематичних побутових сварок [12, с. 318]. Інші вчені також дотримуються думки, що вагому частину тілесних ушкоджень спричиняють на побутовому ґрунті [10, с. 457]. Цю позицію в частині досліджуваної категорії злочинів опосередковано підтверджують результати вивчення кримінальних справ (з огляду на те, що значну їх частину (61,7 %) учиняють на власній території (у квартирі, домоволодінні, гаражі тощо)).

Загалом вчені дещо розширюють коло мотивів учинення злочинів проти здоров'я особи. Зокрема, М.І. Скригонюк вважає такими хуліганські спонукання, користь, ворожнечу, а у разі вчинення діяння на замовлення — помсту, конкуренцію, заздрість, ревності [23, с. 296]. Крім зазначених, серед мотивів спричинення

шкоди здоров'ю вчені називають ненависть на національному, расовому чи релігійному ґрунті [18, с. 290; 15, с. 281].

В.В. Логінова, опираючись на результати вивчення матеріалів кримінальних справ щодо заподіяння тілесних ушкоджень, зазначає, що неприязні відносини між винною особою та потерпілою особою можуть виникати внаслідок неправильної чи аморальної поведінки останньої, ревнощів, незгоди з приводу належності матеріальних цінностей тощо. Крім зазначених, типовими мотивами заподіяння тілесних ушкоджень жінками є психологічна обстановка, що утворилась внаслідок поведінки потерпілої особи (постійні образи, побиття, у тому числі дітей, зради, безпідставні підозри, тяжкий матеріальний стан з вини потерпілої особи тощо) [16, с. 204—205].

Як свідчить аналіз, вчені наводять доволі різні мотиви вчинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

На думку В.П. Лаврова, типовими мотивами спричинення шкоди здоров'ю є особисті неприязні відносини між злочинцем і потерпілою особою (80,5 % випадків), що виникають під час сварки, бійки або у зв'язку з веденням спільної комерційної діяльності; на другому місці — хуліганські спонукання; значно рідше (2—4 %) — ревнощі, помста, расова, національна чи релігійна ненависть [14, с. 580]. За результатами дослідження Є.Г. Сахарової мотивами заподіяння шкоди здоров'ю потерпілих осіб є особистісні неприязні стосунки, що виникли внаслідок сварки, бійки (43,6 %) чи з інших причин (36,9%), рідше — хуліганські спонукання (10,9 %), ревнощі (3,9 %), помста (2,6 %), расова та релігійна ненависть (2,1 %) [22, с. 37]. Схожі мотиви таких злочинів називає і О.В. Беспечний. На його думку, учинення злочинів, пов'язаних зі спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, здебільшого (у 86,6 % випадків) відбувається внаслідок неприязних відносин між злочинцем та жертвою, основою формування яких є незгода щодо належності матеріальних благ і користування ними, суперечності з інших питань, ревнощі, неправомірні чи аморальні дії потерпілої особи, образа з її боку тощо. Крім цього, науковець називає й інші мотиви: корисливий (7,1 %), помста (2,2 %), хуліганський (4,1 %), що є найбільш характерним для осіб віком до 20 років і його практично немає у жінок, які вчиняють злочин під впливом важкої психологічної обстановки (приниження, образи, тяжкий матеріальний стан), що склалася та довгий час триває з вини потерпілої особи [3, с. 64—67].

Водночас, С.О. Сафронов наводить дещо іншу ієрархічну структуру типових мотивів умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: помста (31,7 %), неприязнь (11 %), жорстокість (10,5 %), злість (9 %), ревнощі (8,5 %), користь (3,2 %) [20, с. 6]. В.Г. Дрозд за результатами вивчення кримінальних справ дійшла висновку, що умисні тяжкі тілесні ушкодження спричиняють переважно з хуліганських мотивів (31,5 %), а також через ревнощі (18,5 %), з помсти (17,8 %), користі (13,0 %), через конкуренцію (6,2 %), ворожнечу (6,2 %) та через інші обставини (7,5 %) [17, с. 8].

За результатами дослідження, проведеного О.В. Юровських, мотивами умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, що призвело до смерті потерпілої особи, є хуліганські спонукання (30 % випадків), помста за правомірні та етичні дії потерпілої особи (18 %), помста за аморальні чи неправомірні дії потерпілої особи (13 %), ревнощі (14 %), заздрість (5 %), користь (5 %), страх (4 %), інші мотиви (11 %) [29, с. 61].

Водночас респонденти розставляють мотиви вчинення тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких настала смерть потерпілої особи, у такій ієрархічній послідовності: хуліганські мотиви (31 %), ревнощі (21 %), користь (20 %), ворожнеча (16 %), помста (9 %), страх (3 %).

Згідно з матеріалами кримінальних справ ця послідовність виглядає так: ворожнеча до жертви (64,6 %), користь (13 %), хуліганські мотиви (10,1 %), ревнощі (6,1 %), помста (4 %), страх (2,2 %).

При цьому вчинки жінок, крім хуліганських мотивів, про що вже йшлося вище, позбавлені ще й корисливих мотивів (що також підтверджують результати досліджень О.В. Беспечною та В.В. Логінової), і це можна використовувати під час висунення версій стосовно особи злочинця. В їхніх вчинках переважають ворожнеча, рідше — ревнощі (0,7 %), помста (0,7 %), страх (0,7 %) (у чоловіків така мотивація відповідно становить 5,4 %, 3,2 %, 1,4 %, а також 55,7 % — ворожнеча, 13 % — користь, 10,1 % — хуліганські мотиви).

Наявні суттєві розбіжності у кількісних показниках, отриманих дослідниками щодо мотивів учинення тілесних ушкоджень, ймовірніше, пов'язані, з одного боку, з різним ступенем їх тяжкості, а з іншого — з неоднаковою кваліфікацією злочинів слідчими, які їх розслідували та зафіксували результат кваліфікації у матеріалах справи, а також з правоохоронцями, яких анкетували, тощо. Крім того, як зазначає С.О. Сафронов, винні особи зазвичай приховують наявність у них окремих мотивів (корисливого, помсти, хуліганського), «вуалюючи» їх іншими (за винятком осіб, які вчинили діяння через неприязнь чи ревнощі і які зазвичай не приховують своїх мотивів) [21, с. 18]. Напевно, доцільно розглядати й вплив чинника випадковості, оскільки відбір кримінальних справ для вивчення проводиться довільно, а отже, завжди існує імовірність певної похибки.

Складність визначення мотиву в діях певної людини може бути зумовлена наявністю одночасно кількох їх різновидів або поступовим переходом від однієї мотивації до іншої. На думку С.А. Тарарухіна, той самий мотив може породжувати відмінні за формою та змістом вчинки й залежно від цього по-різному оцінюватися. Безпосередня мотивація вчинку переважно розкриває лише частину його соціально-психологічних джерел (наприклад, вбивство через помсту може бути спричинено розлюченням з ревнощів, зведенням власних рахунків тощо) [25, с. 89].

Як підсумок слід зазначити, що мотиви дій злочинця як такі, що мають пошукове значення за наявності достатньої кількості їх різновидів, необхідно досліджувати у складі криміналістичних характеристик певних видів злочинів.

Подальші дослідження можуть бути проведені для додаткового уточнення пошукових можливостей даних щодо мотивів через виявлення кореляційних зв'язків між ними та іншими елементами у складі криміналістичних характеристик певних видів злочинів.

Список використаної літератури

1. *Алексейчук В.І.* Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події / В.І. Алексейчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збір. наук. праць. — 2009. — Вип. 9. — С. 132—138.

2. *Бахин В.П.* Криминалистика: проблемы и мнения (1962—2002) / В.П. Бахин. — К., 2002. — 268 с.

3. *Беспечный О.В.* Теоретические и практические проблемы расследования преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Беспечный Олег Васильевич. — Барнаул, 2003. — 241 с.
4. *Бурданова В.С.* Виктимологические аспекты криминалистики / В.С. Бурданова, В.М. Быков. — Ташкент : НИИРИО, 1981. — 80 с.
5. *Васильев А.Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. — М. : ЛексЭст, 2002. — 76 с.
6. *Волинский В.А.* Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В.А. Волинский. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 311 с.
7. *Дрозд В.Г.* Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.Г. Дрозд. — К., 2009. — 17 с.
8. *Ермолович В.Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. — Мн. : Амалфея, 2001. — 304 с.
9. *Коновалова В.О.* Юридична психологія. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — 424 с.
10. *Криминалистика* / [Аленичев П.Н., Белкин Р.С., Лившиц Е.М. и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : Юрид. л-ра, 1974. — 672 с.
11. *Криминалистика : учебник* / [под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова]. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 672 с.
12. *Криминалистика : учеб. для выс. учеб. завед. МВД СССР* / [под ред. Белкина Р.С., Лаврова В.П., Лузгина И.М.]. — М. : Выс. юрид. заоч. шк. МВД СССР, 1988. — 455 с.
13. *Криминалистика : учебник* / [отв. ред. Н.П. Яблоков]. — 2-е изд. перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — 718 с.
14. *Криминалистика : учеб. для студ. вузов* / [под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2008. — 943 с.
15. *Криміналістика* : навч. посіб. / [за заг. ред. Є.В. Пряхіна]. — Львів : ЛьвДУВС, 2010. — 540 с.
16. *Логінова В.В.* Поняття та значення особи злочинця в методиці розслідування тілесних ушкоджень / В.В. Логінова // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матер. міжн. наук.-прак. конф. (м. Запоріжжя, 5 лист. 2010 р.) / Юрид. ін-т ДДУВС. — Запоріжжя, 2010. — Ч. 1. — С. 202—205.
17. *Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів* / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — 2-ге вид. перер. і доп. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 728 с. : 49 іл.
18. *Россинская Е.Р.* Криминалистика : курс лекцій / Е.Р. Россинская. — М. : НОРМА, 2003. — 432 с.
19. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
20. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.О. Сафронов. — К., 1999. — 20 с.
21. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-прак. посіб. / С.О. Сафронов. — Харків, 2003. — 175 с.
22. *Сахарова Е.Г.* Расследование причинение вреда здоровью: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Сахарова Евгения Григорьевна. — Тюмень, 2005. — 256 с.
23. *Скригонюк М.І.* Криміналістика : підруч. / М.І. Скригонюк. — К. : Атіка, 2005. — 496 с.
24. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / [Лисиченко В.К., Гончаренко В.И., Салтевский М.В. и др.] ; под ред. В.К. Лисиченка. — К. : Высш. шк., 1988. — 405 с.
25. *Тарарухин С.А.* Преступное поведение. Социальные и психологические черты / С.А. Тарарухин. — М. : Юрид. л-ра, 1974. — 224 с.

26 *Тіщенко В.В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : моногр. / В.В. Тіщенко. — О. : Фенікс, 2007. — 260 с.

27. *Шмонин А.В.* Методика расследования преступлений : учеб. пособ. / А.В. Шмонин. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 464 с.

28. *Эксархопуло А.А.* Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учеб. пособ. / А.А. Эксархопуло. — СПб. : Изд-во «Юрид. центр «Пресс», 2002. — 450 с.

29. *Юровских А.В.* Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего: дисс. ... кандидата юрид. наук. : 12.00.09 / Юровских Александр Валентинович. — Сургут, 2005. — 249 с.